

RELIGIOZITĀTES UN MORĀLĀS SPRIEŠANAS SAISTĪBAS KOGNITĪVIE UN INTUITĪVIE ASPEKTI

Relation between Moral Competence and Religiosity: Cognitive and Intuitive Aspects

Ingrīda Trups-Kalne

Laterāna Pontifikālās universitātes filiāle
Rīgas Augstākais reliģijas zinātņu institūts

Ģirts Dimdiņš

Latvijas Universitāte

Abstract. *The aim of the study was to examine whether moral foundations mediate the negative relation between moral competence and orthodox/conservative religiosity. The participants (N = 361, aged 16 to 74) completed the Moral Judgment Test (Lind, 1978, 2008), the 30-Item Full Version of the Moral Foundations Questionnaire (Graham, Haidt & Nosek, 2008), and Huber's (Huber, 2004) Religion's Centrality Scale. Mediation analysis revealed that the 'binding' moral foundations of in-group loyalty, respect for authority, and purity mediate the negative relation between moral competence and orthodox religiosity. These results are in line with Lind's theoretical prediction that if individuals have more criteria to consider when making moral judgment, it may hamper their performance on moral competence measures, which are typically based on the individual foundations of harm avoidance and justice. The study contributes to understanding differences in social cognition between liberal and conservative religiosity.*

Key words: *moral competence, moral foundation, religiosity*

Lai gan morāles psiholoģiskā izpēte ietver sevī trīs savā starpā saistītus aspektus – kognitīvo (morālā spriešana), afektīvo (morālās attieksmes, morālās emocijas) un uzvedības, tomēr ilgu gadu morāles psiholoģija attīstījās kognitīvi racionālās pieejas ietvaros, pievēršoties lielākoties morālo spriedumu (*moral judgment*), morālās spriešanas⁶⁰ (*moral reasoning*) un morālās spriešanas spēju (*moral competence*)⁶¹ izpētei (Kohlberg, 1968/1995; Lind, 2002; Piaget, 1965). Daudzas diskusijas ir raisījuši Kohlberga izvirzītā morālās attīstības modeļa universalitāte un reliģiozitātes negatīvā saistība ar morālās spriešanas spējām (Lind, 2003a). *Pētījuma mērķis* ir izanalizēt pētījumus par morālās spriešanas un dažādu reliģiozitātes dimensiju saistību un veikt empīrisko pētījumu, lai meklētu psiholoģiskos mehānismus, kas varētu izskaidrot reliģiozitātes un morālās spriešanas spēju negatīvo saistību.

Mūsdienu pētījumos ir vērojamas divas pieejas. Viena uzsver (sal. Kohlberg, 1984), ka reliģiozitāte un morālā spriešana ir savā starpā nesaistītas,

⁶⁰ *Morālā spriešana (moral reasoning) apzināta mentālā aktivitāte, ko veido dotās informācijas transformēšana, lai sasniegtu morālo spriedumu (Galotti, 1989).*

⁶¹ *Morālās spriešanas spējas (moral competence) - „spējas pieņemt lēmumus un izteikt spriedumus, kas ir morāli (t.i., balstās uz iekšējiem morāles principiem), un rīkoties saskaņā ar tiem” (Kohlberg, 1964).*

jo morālo lēmumu pieņemšana ir pamatota ar racionāliem taisnīguma argumentiem un to ietekmē kognitīvā attīstība un sociomorālas pieredzes iedarbība, bet reliģiozitāte un reliģiskā spriešana ir balstīta uz reliģiskajām atklāsmēm. Fernhouts un Boids (Fernhout & Boyd, 1985) norādījuši, ka morāles primārā funkcija ir atrisināt konkurējošu prasību konfliktu indivīdā, bet reliģijas primārā funkcija ir apstiprināt morālo spriedumu kā jēgpilnu. Nucci (Nucci, 2001) savos pētījumos secinājis, ka bērni un studenti pat no fundamentāli reliģiozām kopienām sniedz morālei pamatojumu, kas nav tieši saistīts ar reliģisko saturu.

Otra pieeja (Kunzman, 2003; Rest, Narvaez, Bebeau, & Thoma, 1999) uzsver, ka morālā un reliģiskā attīstība ir cieši saistītas savā starpā. Reliģioziem cilvēkiem morālo spriešanu ietekmē reliģiskie spriedumi, un otrādi. Daudzi reliģiskās attīstības pētnieki izmantojuši Kolberga stadiju modeļa konceptu, lai analizētu reliģisko attīstību, piemēram, Faulers (Fowler, 1981) izveidojis ticības attīstības stadiju modeli, bet Ozers un Gminders (Oser & Gmünder, 1984) – reliģiskās spriešanas attīstības stadiju modeli.

Pamatojoties uz Lupu (Lupu, 2009) veikto morālās spriešanas afektīvā un kognitīvā aspekta un reliģiozitātes savstarpējo sakarību pētījumu metaanalīzi, varam konstatēt vairākas būtiskas atziņas.

Starp reliģiozitātes afektīvi motivējošo dimensiju un morāles afektīvo aspektu (morālajām attieksmēm un principiem) netika konstatēta viennozīmīga saistība. Sappa un Gleddinga (Sapp & Gladding, 1998) pētījumā iekšējā reliģiozitāte un reliģiozitātes intensitāte negatīvi korelējusi ar atbalstu postkonvencionālajiem morāles principiem. Citu autoru pētījumos (Glover, 1997; Narvaez, et al., 1999) ne iekšējā reliģiozitāte, ne ārējā reliģiozitāte statistiski nozīmīgi nav korelējusi ar atbalstu postkonvencionālajiem morāles principiem, bet tikai reliģiozitātes intensitāte negatīvi korelējusi ar postkonvencionālajiem morāles principiem.

Vairākos pētījumos iegūtie rezultāti liecināja, ka reliģiozie cilvēki biežāk atbalsta konvencionālā līmeņa stadiju argumentus (Siegmund, 1979; Wakenhut, 1981) un sniedz zemāku atbalstu postkonvencionālās morāles stadiju argumentiem (Deka & Broota, 1988). Citos pētījumos ir konstatēta morālās spriešanas negatīva saistība ar Olporta un Rossa (Allport & Ross, 1967) gan iekšējo, gan ar ārējo reliģiozitāti, savukārt pozitīva saistība ar Batsona (Batson, 1976) reliģisko meklējumu (*quest*) dimensiju. Savukārt Maklena un līdzautoru pētījumā (Maclean et al., 2004) morālās spriešanas spējas pozitīvi korelēja ar iekšējo reliģiozitāti, bet ar ārējo reliģiozitāti – negatīvi.

Getca (Getz, 1984), savā 22 pētījumu metaanalizē par morālās spriešanas un reliģiozitātes dažādu dimensiju savstarpējo saistību, konstatē tikai vienu būtisku saistību – indivīdi ar konservatīvo reliģiozo pārliecību uzrāda zemāku atbalstu postkonvencionālās morāles principiem nekā indivīdi ar liberālu reliģiozo pārliecību. Ernsbergers un Manasters, kā arī Glover (Ernsberger &

Manaster, 1981; Glover, 1997) norāda, ka reliģiozas personas morālā spriešana ir atkarīga no reliģisko saistību nopietnības un no morālās spriešanas attīstības stadijas, kas ir normatīva šīs personas reliģiskajā kopienā. Reliģiskajās kopienās, kuru mācība iekļauj sevī uz principiem orientēto (postkonvencionālo) morālo spriešanu, ļoti reliģiozi cilvēki var uzrādīt atbalstu šim morālās spriešanas veidam un otrādi. Šie pētnieki uzskata, ka konvencionāla līmeņa argumentu teoloģiskais pārākums var anulēt postkonvencionālās morāles argumentu normatīvo pārākumu.

Daudz skaidrāka un viennozīmīgāka ir reliģiozitātes kognitīvās dimensijas saistība ar morālajām attieksmēm un morālās spriešanas spējām. Visbiežāk ir konstatēta kognitīvā dogmatisma negatīva saistība ar morālās spriešanas kognitīvajiem aspektiem. Narvezas u.c. (Narvaez et al. 1999), kā arī Resta un kolēģu (Rest, Narvaez, Bebeau, & Thoma, 1999) pētījumos konstatēta atbalsta postkonvencionālās morāles principiem negatīva saistība ar reliģisko fundamentālismu, bet pozitīva saistība ar reliģiskajiem meklējumiem konstatēta Gloveras, Kottona u.c, Sappa un Gledinga pētījumos (Glover, 1997; Cottone, Drucker, Javier, 2007; Sapp & Gladding, 1989). Maklena u.c. (Maclean, Walker, & Matsuba, 2004) pētījumā tika konstatēta reliģisko meklējumu un morālās spriešanas spēju pozitīva korelācija.

Varmans (Wahrman, 1981), pētot morālo attīstību dažādas reliģiskās piederības koledžas studentu izlasē, secināja, ka ortodoksijas⁶² pakāpei reliģiskās grupās nebija nozīmīgas saistības ar morālajiem spriedumiem, savukārt dogmatismam⁶³ bija negatīva saistība ar morālo spriešanu. Tieši dogmatisma līmenis, pēc Varmana domām, izskaidro ļoti vājo saistību starp reliģisko piederību un morālo spriešanu. Dievkalpojumu apmeklētības biežums un reliģiskās izglītības gadi arī nebija nozīmīgi saistīti ar morālās spriešanas spējām.

Duriezis un Soenens (Duriez & Soenens, 2006) pētījuma par saistību starp Vulfa reliģiozitātes dimensijām (Wulff, 1991), un morālās spriešanas afektīvo un kognitīvo aspektu pēc Linda (Lind, 2002) rezultāti ļauj secināt, ka transcendentā iekļaušanas/izslēgšanas dimensijai, t.i., reliģiskajai ticībai kā tādai, nav saistības ne ar morāles afektīvo, ne kognitīvo aspektu (morālās spriešanas spējām), bet pastāv būtiska saistība starp morāles afektīvo un kognitīvo aspektu un reliģiozitātes kognitīvo dimensiju, t.i. veidu, kā tiek kognitīvi interpretēts un analizēts reliģiskais saturs. Tas norāda, reliģiskā satura interpretācija un apstrāde simboliskā veidā ir saistīta augstāku atbalstu postkonvencionālās morāles principiem un morālās spriešanas spēju rādītāju. Durieza un Soenena pētījums apstiprina Kolberga (Kohlberg, 1984) pieņēmumu, ka reliģiozitāte kā tāda un morālā spriešana ir savā starpā nesaistītas, un

⁶² ortodoksija - nelokāma, konsekventa sekošana kādai mācībai, virzienam, pasaules uzskatam, baznīcas oficiālā virziena doktrīnai.

⁶³ dogmatisms - nekritisks un neelastīgs domāšanas veids.

Varmana (Wahrman, 1981) secinājumus, ka reliģiozitātes un morālās spriešanas savstarpējo saikni var izskaidrot kognitīvie procesi, kas nav identificējami tikai ar izglītības līmeņa atšķirībām.

Lupu (Lupu, 2009) un Saeidi-Parvanehs (Saeidi-Parvaneh, 2011), pētot morālās spriešanas spēju, mērītu ar Linda Morālo spriedumu testu, attīstības saistību ar reliģiozitāti, secinājuši, ka studentiem no valstīm ar spēcīgu reliģijas ietekmi (Rumānija, Irāna) dogmatiskā/konservatīvā un nevis liberālā/personiskā reliģiozitāte ir saistīta ar zemākiem morālās spriešanas spēju rādītājiem. Turklāt dogmatiski/konservatīvi reliģiozajiem studentiem izglītības ietekme uz morālās spriešanas spēju attīstību bija niecīga.

Iepriekš aplūkoti pētījumi ļauj secināt, ka reliģiozitāte nav viendabīgs konstrukts, tā sevī ietver gan kognitīvas, gan nekognitīvas dimensijas, kas var būt kvalitatīvi atšķirīgas. Pētījumi atklāj, ka tikai atsevišķas reliģiozitātes dimensijas vai reliģiozitātes veidi, sevišķi tas attiecas uz reliģiskā satura kognitīvās apstrādes veidu, ir negatīvi saistīti ar morālās spriešanas spējām. Iegūtie rezultāti norāda, ka ir jāturpina pētījumi par reliģiozitātes, morālās spriešanas spēju un kognitīvo spēju savstarpējām attiecībām, lai noskaidrotu ortodoksās/konservatīvās reliģiozitātes un morālās spriešanas spēju negatīvās saistības psiholoģiskos mehānismus.

20. gadsimta 90. gados afektīvās revolūcijas laikā noticis būtisks pagrieziens arī morāles psiholoģijā, ko izraisījusi evolucionārās sociālās psiholoģijas teoriju ietekme (Wilson, 1975) un atklājumi emociju izpētes jomā, izmantojot mūsdienu neirozinātnes tehnoloģijas (Damasio, 1994; Greene Greene, Sommerville, Nystrom, Darley, & Cohen, 2001; Pizarro, 2000 u.c.). Strauji pieaudzis pētījumu skaits, kuros mēģināts noskaidrot dažādu psihisko un sociālo procesu saistību ar emocionālajiem procesiem un stāvokļiem.

Heits (Haidt, 2001) piedāvjis alternatīvu modeli kognitīvi racionālajai pieejai morālajā psiholoģijā. Balstoties uz pētījumiem sociālajā, kognitīvajā, starpkultūru, evolucionārajā un bioloģiskajā psiholoģijā, kā arī antropoloģijā un primatoloģijā, viņš postulējis, ka morālais spriedums tiek iegūts nevis secīga, apzināta un loģiska spriešanas procesa rezultātā, bet gan ātras, automātiskas novērtēšanas – morālās intuīcijas – rezultātā. Morālā spriešana parasti ir *post-hoc* konstrukcija, kas izveidota, lai sniegtu ticamus iemeslus morālās intuīcijas morālajam spriedumam. Šis modelis uzsver arī sociālo attiecību lomu morālā sprieduma ieguvē un ietekmēšanā, jo uzsver sociālo starppersonu procesu un kultūras ietekmju lomu morālās intuīcijas attīstībā un morālo spriedumu izveidē. Šī pieejas ietvaros meklētas psiholoģiskas sistēmas (*moral foundations*), kas ir morālās intuīcijas pamatā. Heits un Džozefs (Haidt & Joseph, 2004; Haidt, 2007), balstoties uz pētījumiem sociālantropoloģijā emociju neirobioloģijā un primatoloģijā, secinājuši, ka pastāv piecas psiholoģiskās sistēmas un katrai no tām ir sava evolucionārā vēsture, kas devusi iespēju rasties morālajai intuīcijai visās kultūrās. Katra sistēma ir līdzīga garšas kārpiņai, kas rada patiku vai

nepatiku attiecībā uz konkrētām situācijām sociālajā vidē. Kultūras variē atkarībā no pakāpes un morāles satura, kuras tās izveido, novērtē un māca morālos tikumus, pamatojoties uz pieciem morāles intuitīviem psiholoģiskiem pamatiem: izvairīšanās no kaitējuma, taisnīgums/godīgums, lojalitāte pret iekšgrupu, cieņa pret autoritāti un tīrība/svētums. Turklāt daudzos pētījumos (Graham et.al., 2011; Haidt, 2007) tika konstatēts, ka konservatīvi orientētajiem ir būtiski visi pieci morāles intuitīvie pamati, bet liberāli orientēto morāle balstās uz pirmajiem diviem pamatiem – izvairīšanos no kaitējuma un taisnīgumu/godīgumu.

Balstoties uz psihometriskajiem pētījumiem (Graham et al., 2011), kā psihometriski pamatots ir piedāvāts morāles intuitīvo pamatu divu faktoru modelis. Pirmo individuālisma (*individualizing moral foundation*) morāles pamatu faktoru veido kaitējuma un taisnīguma pamati, bet otro savstarpējo saistību morāles pamatu (*binding moral foundation*) faktoru – lojalitātes, autoritātes un tīrības morāles pamati. Līdz ar to sociāli intuitīvā pieeja morāles izpētē un morāles intuitīvo pamatu teorija ir paplašinājusi arī morāles jēdziena saturu, uzsverot morāles mērķi – cilvēku apvienošanu grupās un sociālās dzīves regulēšanu.

Pētījuma hipotēzes:

1. Pastāv negatīva saistība starp reliģiozitāti un morālās spriešanas spējām.
2. Pastāv pozitīva saistība starp atbalstu konvencionālās morāles stadijām (3. un 4. stadija) un negatīva saistība starp postkonvencionālās morāles stadijām (5. un 6. stadija) pēc Kolberga modeļa.
3. Pastāv saistība starp reliģiozitāti saistību morāles pamatu nozīmīgumu, bet nepastāv saistība starp individuālisma morāles nozīmību un reliģiozitāti.
4. Saistību morāles intuitīvie pamati ir mediators reliģiozitātes negatīvajā saistībā ar morālās spriešanas spējām.

Metode

Respondenti. Pētījumā piedalījās 361 Latvijas iedzīvotājs vecumā no 16 līdz 74 gadiem ($M=33,76$, $SD= 11,25$) 72,9 % sievietes un 27,1 % vīrieši. 73 % respondentu dzīvesvieta ir pilsēta, 14,4 % – mazpilsēta, 12,2 % – lauki. 3,9 % respondentu ir ieguvuši pamatizglītību, 27,7 % – vidējo izglītību, 68,4 % – augstāko izglītību. 22,2 % respondentu ir studenti vai skolēni, 27,7 % – strādā un studē, 44,3 % – strādā, 5,8 % – nestrādā. 10 % respondentu nepieder ne pie vienas reliģiskās konfesijas, 60,9 % ir katoļi, 18,6 % – luterāņi, 1,1 % – baptisti, 4,7 % – pareizticīgie, 0,3 % – vecticībnieki, 4,4 % – pieder pie citas reliģiskās konfesijas (adventists, harizmāts, metodists, dievturis, hinduists, budists, Vasarsvētku draudze, reformāts, agnostiķis u.c.).

Instrumentārijs. *Morālās spriešanas spējas* mērītas ar Linda Morālo spriedumu testu (*Moral Judgment Test MJT*, Lind, 1978, 2008), ko latviešu valodā validējis Malzubris (Malzubris, 2002). Morālo spriedumu testam saskaņā ar Linda morāles divu aspektu teoriju (Lind, 2002, 2008) ir divi rādītāji – kognitīvais un afektīvais:

- morālās spriešanas spēju rādītājs (*moral competence index*) atbilst kognitīvajam morāles aspektam un atspoguļo respondenta spējas izvērtēt morālos argumentus saskaņā ar to morālo kvalitāti, nevis pēc tā, vai respondents piekrīt vai nepiekrīt argumentam. Morālās spriešanas rādītājs no atbilžu struktūras tiek iegūts, izmantojot multivariatīvo dispersiju analīzi (sk. Lind, 2008). Morālās spriešanas rādītājs var svārstīties robežās no 0 līdz 100;
- morāles afektīvo aspektu – morālās attieksmes atbilstoši Kolberga morālās spriešanas sešām stadijām izsaka stadiju rādītāji, kas parāda, cik lielā mērā indivīds atbalsta vai noraida atbilstošo stadiju argumentus.

Morāles intuitīvo pamatu svarīgums novērtēts ar Greima, Heita un Noseka izveidoto Morāles pamatu aptauju MFQ 30 (*Moral Foundations Questionnaire: 30-Item Full Version* – MFQ 30, Graham, Haidt, & Nosek, 2008), kas balstās uz morāles intuitīvo pamatu teoriju (Haidt & Joseph, 2004; Haidt & Graham, 2007) un mēra piecu morāles intuitīvo pamatu – kaitējums (rūpes/izvairīšanās no kaitējuma), taisnīgums (taisnīgums/godīgums), lojalitāte (lojalitāte pret iekšgrupu), autoritāte (cieņa pret autoritāti), tīrība (ārēja un iekšēja tīrība/svētums) svarīgumu.

Lai padarītu objektīvāku un daudzšķautņaināku reliģiozitātes mērījumu, ir izvēlēta Hubera (Huber, 2004) reliģijas Centralitātes skala (*Zentralitätskala Z-10*), kas mēra dažādu reliģiskās dzīves dimensiju izteiktību balstoties uz Gloka un Starka (Glock, 1962; Glock & Stark, 1968) reliģiozitātes dimensiju teorētisko modeli attiecībā pret piecām reliģiozitātes dimensijām – *Interese par reliģiskiem jautājumiem, Reliģiskā ideoloģija, Lūgšana, Reliģiskā pieredze, Dievkalpojumi*. Reliģijas centralitātes koncepts ir saistīts ar reliģijas ietekmi uz respondenta dzīvi. Jo nozīmīgāka un svarīgāka respondentam ir reliģija, jo lielāka ir tās ietekme uz viņa pieredzi un uzvedību (Huber, 2004). Pētījumā izmantota instrumenta īsākā 10 jautājumu versijai (Z-10). Aptauju savā pētījumā ir adaptējusi Rudzīte (2010).

Procedūra. Pētījuma dati savākti 2010. gada maijā un jūnijā. Elektronisko aptauju internetā izpildījuši 269 respondenti, bet papīra formā – 92 respondenti, frontāli vai individuāli, bez laika kontroles. Datu apstrādē izmantota datorprogrammas SPSS 18. versija, datu interpretācijā – korelāciju analīze, Fišera z-kritērija aprēķināšana, regresiju analīze un mediācijas modeļu veidošana saskaņā ar Barona un Kenija pieeju (Baron & Kenny, 1986).

Rezultāti

Lai pārbaudītu pirmās trīs hipotēzes, tika veikta Pirsona korelāciju analīze. Pirmajā tabulā ir redzami pirmās un otrās pētījuma pārbaudes pārbaudes rezultāti. Pirmā hipotēze apstiprinājās daļēji. Netika konstatēta saistība starp morālās spiešanas spējām un reliģiozitātes kopīgo rādītāju, taču ir konstatēta negatīva saistība ar vienu no piecām reliģiozitātes aspektu – *Dievkalpojumu apmeklēšanu*. Tas norāda, ka tikai ortodoksā/konservatīvā reliģiozitāte ir negatīvi saistīta ar morālās spiešanas spēju rādītāju.

1. tabula

Morālo spriedumu testa MJT rādītāju korelācijas ar reliģiozitāti
Correlations of MJT Scores with Religiosity

	<i>Reliģiozitāte (kop.rād.)</i>	<i>Interese par rel. jaut.</i>	<i>Reliģis- kā ideoloģi ja</i>	<i>Lūgšana</i>	<i>Reliģis- kā piederze</i>	<i>Diev- kalpojumi</i>
<i>MJT morālās spiešanas spēju rādītājs</i>	-0,10	-0,06	-0,07	-0,09	-0,08	-0,13*
<i>MJT stadiju rādītāji</i>						
<i>1. stadija</i>	-0,24***	-0,28**	-0,18**	-0,23***	-0,18**	-0,18**
<i>2. stadija</i>	-0,26***	-0,27***	-0,21**	-0,25***	-0,23**	-0,19**
<i>3. stadija</i>	-0,06	-0,13*	-0,03	-0,04	-0,13*	0,04
<i>4. stadija</i>	-0,24***	-0,26**	-0,16**	-0,24**	-0,22***	-0,19**
<i>5. stadija</i>	-0,18**	-0,16**	-0,10	-0,18**	-0,18**	-0,16**
<i>6. stadija</i>	-0,03	-0,04	0,06	-0,03	-0,05	-0,04

* p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001

Otrā hipotēze neapstiprinājās, nav konstatēta reliģiozitātes pozitīva saistība ar atbalstu konvencionālās morāles argumentiem un negatīva ar postkonvencionālās morāles argumentiem. Analizējot korelāciju analīzes rezultātus, varam secināt, ka reliģiozitātes kopīgais rādītājs un visi reliģiozitātes aspekti negatīvi korelē ar atbalstu Kolberga modeļa 1. un 2. stadijas argumentiem, ar atbalstu 3. stadijas argumentiem reliģiozitātes kopīgajam rādītājam nav korelācijas, bet dažiem reliģiozitātes aspektiem – *Interese par reliģiskiem jautājumiem* un *Reliģiskā pieredze* ir negatīva korelācija. Konstatēta negatīva korelācija starp kopīgo reliģiozitātes rādītāju un visiem reliģiozitātes aspektiem un atbalstu 4. un 5. stadijas argumentiem. Taču nav konstatēta saistība starp reliģiozitātes dimensijām un atbalstu 6. stadijas argumentiem. Iegūtie rezultāti norāda, ka reliģiozo cilvēku morālā spiešana balstās uz argumentāciju, kas saturiski atšķiras no Kolberga stadiju aprakstā ietvertā satura.

Otrajā tabulā varam iepazīties ar 3. hipotēzes pārbaudes rezultātiem. Iegūtie korelāciju analīzes rezultāti norāda, ka 3. hipotēze ir guvusi daļēju apstiprinājumu – pastāv saistība starp sociālo konservatīvismu un reliģiozitāti (visiem reliģiozitātes aspektiem) un saistību morāles pamatu nozīmību, taču, pretēji hipotēzē prognozētajam, pastāv saistība arī starp sociālo konservatīvismu un reliģiozitāti, no vienas puses, un individuālisma morāles pamatiem, no otras puses.

2. tabula

Individuālisma un saistību morāles pamatu saistība ar reliģiozitātes aspektiem
Correlation of Individualism and Binding Moral Foundations with Social Conservatism and Religiosity

	<i>Reliģiozi- tāte (kop. rād.)</i>	<i>Int. par reliģ. jaut.</i>	<i>Reliģ. ideoloģ.</i>	<i>Lūgšan a</i>	<i>Reliģ. pieredze</i>	<i>Dievkal- pojumi</i>
<i>Individuāli sma morāles pamati</i>	0,25***	0,21***	0,19***	0,24***	0,23***	0,20***
<i>Saistību morāles pamati</i>	0,55***	0,47***	0,43***	0,48***	0,44***	0,57***

* p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001

Tomēr korelācijas starp sociālo konservatīvismu un reliģiozitāti, un saistību morāles pamatu nozīmību ir ciešākas nekā ar individuālisma pamatu nozīmību (Fišera $z=-7,71$ *** attiecībā uz sociālā konservatīvisma un korelāciju ar individuālisma un saistību morāles pamatiem un Fišera $z=-4,86$ *** attiecībā uz reliģiozitātes korelāciju ar individuālisma un saistību morāles pamatiem). Iegūtie rezultāti norāda, ka reliģiozitāte visos tās aspektos ir saistīta ar paaugstinātu intuitīvi morālo jūtīgumu visos piecos morāles intuitīvajos pamatos.

Lai pārbaudītu 4. hipotēzi, ir izmantota Barona un Kenija (Baron & Kenny, 1986) ieteiktā meditāciju analīzes pieeja. Tā kā otrā pētījuma rezultātos neparādās reliģiozitātes kopīgā rādītāja saistība ar morālās spriešanas spēju rādītāju, bet ir konstatēta tikai vienas reliģiozitātes dimensijas – dievkalpojumu apmeklēšanas – statistiski nozīmīga negatīva saistība ar morālās spriešanas rādītāju, tad ir pārbaudīts mediācijas modelis vienai reliģiozitātes dimensijai – dievkalpojumu apmeklēšanai un saistību morāles pamatu nozīmīgumam (sk. 3. tabulu).

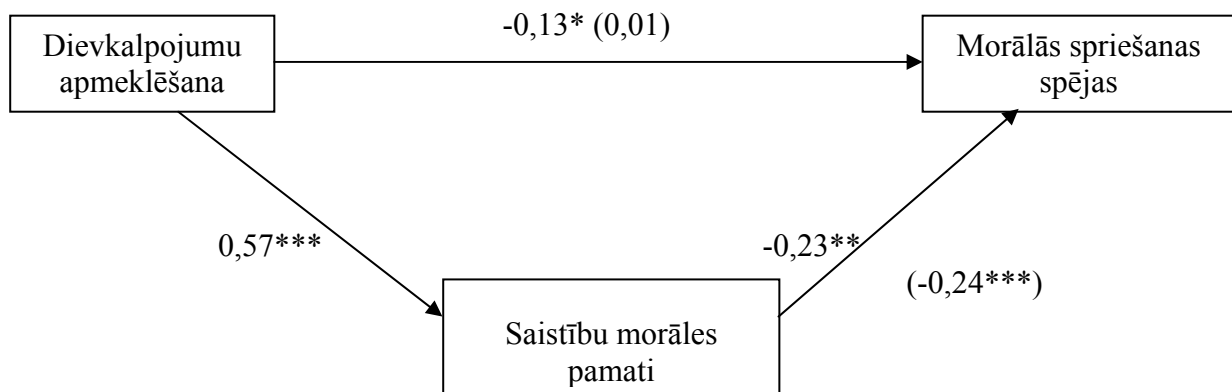
3. tabula

Regresiju analīzes rezultāti dievkalpojumu apmeklēšanai un saistību morāles pamatu nozīmīgumam, prognozējot morālās spriešanas spēju rādītāju
Results of the Regression Analysis with Regard to Attendance of Church Services and Importance of the Binding Moral Foundations Predicting Moral Competence Score

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>Sobela kritērijs</i>
<i>1. modelis</i>	23,88	2,06		
<i>Dievkalpojumu apmeklēšana</i>	-1,32	0,55	-0,13*	
<i>2. modelis</i>				
<i>Dievkalpojumu apmeklēšana</i>	0,12	0,66	0,01	-3,67***
<i>Saistību morāles pamati</i>	-5,34	1,40	-0,24***	

* p<0,05, ** p<0,01, **** p<0,001

Regresiju analīzes rezultāti liecina, ka dievkalpojumu apmeklēšana izskaidro 1–2 % no morālās spriešanas spēju rādītāja variācijas ($R^2=0,02$, pielāgotais $R^2 =0,01$, $F(1,360) 13,60$, $p<0,001$), bet saistību morāles pamatu nozīmīgums, kontrolējot dievkalpojumu apmeklēšanu, izskaidro 5 % no morālās spriešanas spēju rādītāja variācijas ($R^2=0,05$, pielāgotais $R^2 =0,05$, $F(1,360) 20,64$, $p<0,001$).

* p<0,05, ** p<0,01, **** p<0,001

1. attēls. Dievkalpojumu apmeklēšanas un saistību morāles pamatu nozīmīguma mediācijas modeļa attēlojums un regresijas koeficienti (iekavās doti 2. modeļa regresijas koeficienti)

Fig. 1 Mediation Model of Attendance of Church Services and the Importance of Binding Moral Foundations with Regression Coefficients (the regression coefficients of Model 2 are given in brackets)

Otrajā regresijas modelī, kurā kā neatkarīgais mainīgais blakus dievkalpojumu apmeklēšanai ir iekļauts saistību morāles pamatu nozīmīgums, dievkalpojumu apmeklēšanai vairs nav statistiski nozīmīgas saistības ar morālās spriešanas spēju rādītāju, kas norāda uz pilnu mediatora efektu, arī Sobela kritērijs apstiprina šī mediācijas modeļa statistisko nozīmību (sk. 3. tabulu un 1. attēlu).

Diskusija un secinājumi

Morālās spriešanas spēju ortodoksās/konservatīvās reliģiozitātes negatīvo saistību un saistību morāles intuitīvo pamatu mediatora lomas psiholoģiskos mehānismus varētu interpretēt no vairākām pozīcijām no vairākām lēmumu pieņemšanas teoriju pozīcijām.

Tā kā ortodoksā/konservatīvā reliģiozitāte ir negatīvi saistīta ar morālās spriešanas spēju rādītāju, ir iespējams izteikt pieņēmumu, ka informācijas apstrāde nenotiek algoritmiski un sistemātiski, bet t.s. īsceļu (*short-cut*) veidā jeb izmantojot lēmumu pieņemšanas heuristikas (Tversky & Kahneman, 1974), ko cilvēki bieži lieto sarežģītu lēmumu pieņemšanā, lai taupītu kognitīvos resursus, jo īslaicīgajai atmiņai ir ierobežota kapacitāte. Heuristikās informācijas apstrādes iespaidā ortodoksi reliģiozie, iespējams, necenšas analizēt Morālo spriedumu testā ietvertu *par* un *pret* argumentu morālo kvalitāti, bet paļaujas uz attiecīgās problēmas novērtējumu, ko sniedz ideoloģiskā vai reliģiskā pārliecība, kas atmiņā ir vieglāk pieejama.

Balstoties uz Heita un Greima (2007) pētījumu par konservatīvo un liberālo morāles intuitīvo pamatu paterna atšķirībām, kas arī parādās minētajā pētījumā un kas norāda, ka konservatīvajiem morālajā spriešanā ir būtiski visi pieci morāles intuitīvie pamati, bet liberāli orientētajiem – tikai divi, varam izteikt pieņēmumu, ka respondentiem, kuriem ir ļoti būtiski visi pieci morāles intuitīvie pamati (t.i., ortodoksi/konservatīvi reliģiozajiem), izdarot izvēli, morālās dilemmas situācijās konfliktā var nonākt trīs un vairāk morālie principi. Tādēļ, izvērtējot Morālo spriedumu testa argumentus, šie respondenti ir sarežģītākā situācijā nekā tie, kam ir svarīgi tikai divi morāles pamati – izvairīšanās no kaitējuma un taisnīgums/godīgums, jo viņiem ir grūtāk saglabāt konsekveni. Savukārt testa argumentu saskaņota un konsekventa izvērtēšana atbilstoši to morālajai kvalitātei ir augstu morālās spriešanas spēju rādītājs atbilstoši Linda (2002, 2003b) koncepcijai. Tādējādi respondenti, kam ir būtiski ne tikai individuālisma morāles pamati, bet arī saistību morāles pamati – lojalitāte pret iekšgrupu, cieņa pret autoritāti, tīrība/svētums –, ir nelabvēlīgākā situācijā un Morālo spriedumu testā iegūst zemākus morālās spriešanas spēju rādītājus. Turklāt sarežģītu kognitīvo problēmu risināšanas gadījumos bieži vien nepietiekošu kognitīvo resursu vai arī situācijas (nav pietiekoši laika, lai iedziļinātos problēmās) iespaidā bieži vien ieslēdzas automātiskie un heuristikie informācijas apstrādes mehānismi, kas dažreiz noved pie nekonsekventiem un aplamiem secinājumiem.

Kā uzskata Linds (Lind, 2003b), liels morālo vērtību un principu skaits, kas indivīdam ir svarīgi, pieprasa augsti attīstītas morālās spriešanas spējas, lai spētu atrisināt morālās dilemmas un pieņemt līdzsvarotus lēmumus. Atbilstoši šim pieņēmumam varam apgalvot, ka saistību morāles pamatu svarīgums apgrūtina morālās spriešanas procesu, padara sarežģītāku morālā sprieduma

pieņemšanu, jo indivīdam, sastopoties ar morāli sensitīvu situāciju (morālo dilemmu), var rasties vairākas, bieži vien savā starpā konkurējošas morālās intuīcijas (Haidt, 2001), kuru konfliktu var atrisināt, atrodot metaprincipu, kas var raisīt jaunu intuīciju un sniegt jaunu skatījumu uz esošo situāciju. Indivīdiem, kuriem ir būtiski individuālās morāles pamati, bet saistību morāles pamati ir mazāk būtiski, morālās spriešanas procesā ir vieglāk atrast metaprincipu, kas varētu atrisināt morālā konflikta situāciju, kā arī saglabāt spriešanas konsekvenci, izvērtējot morālos argumentus, kas ir īpaši būtiski Linda Morālo spriedumu testā.

Lēmumu pieņemšanas teorijas (Shafir & LeBoeuf, 2004), kas aplūko izvēli, izšķiroties par daudzām vai saliktām īpašībām/pazīmēm (*multi-attribute choise*), norāda, ka pieņemt lēmumus šādās situācijās ir ļoti sarežģīti. Pētījumos ir atklājusies cilvēku sistemātiska nekonsekvence, jo parasti nepastāv skaidra un uzticama procedūra, lai piešķirtu vērtību noteiktām izvēlēm, bieži vien cilvēki konstruē savas preferences lēmumu pieņemšanas procesā. Tādējādi preferences kļūst atkarīgas no dažādām konteksta niansēm, piemēram, izvēļu apraksta, uzdevuma veida, citām iespējamām atbildēm un lēmuma pieņēmēja perspektīvas. Šie konteksta faktori tiecas sistemātiski pārveidot vai grozīt īpašību vērtību un svarīgumu, novedot pie tādas izvēles, kas neatbilst standartam vai normatīvajām ekspektācijām. Multidimensionālās situācijās izvēles izdarīšana vai lēmumu pieņemšana ir sarežģīta, jo preferences bieži ir nesaskaņotas un nekonsekventas, dažkārt parādās tendence meklēt papildu alternatīvas vai arī saglabāt *status quo*. Tādēļ morālajā spriešanā konservatīvie ir vairāk pakļauti nekonsekvencei, kļūdām, situācijas iespaidam, izvērtējot morālos argumentus, jo viņiem ir lielāks būtisko morālo principu skaits. Tas varētu būt iespējama cēlonis konservatīvo un ortodoksi reliģiozo dogmatismam un zemākai integratīvajai sarežģītībai.

Gandrīz visi morāles izpētes psiholoģiskie testi, tai skaitā arī Morālo spriedumu tests (MJT), ir izveidoti Rietumu individuālisma kultūras valstīs – ASV, Vācijā – 20. gs. 50.–80. g., kur kognitīvās revolūcijas un Kolberga pētījumu iespaidā uzsvērtā kognitīvo faktoru nozīme morālajā attīstībā un morāles problēmu risināšanā. Turklāt šie testi saturiski veidoti, balstoties tikai uz individuālisma un autonomijas ētikas principiem, kas ir bijuši vadošie Rietumu attīstīto valstu morālē. Šos morālās spriešanas izpētes testus izmantojot kolektīvisma kultūras valstīs vai sabiedrības grupās ar konservatīviem politiskajiem uzskatiem un spēcīgu ortodoksās reliģiozitātes ietekmi, morālās spriešanas spēju rādītāji izrādās ievērojami zemāki nekā Rietumu individuālisma valstīs vai politisko un reliģisko liberāļu grupās. Iespējams, ka, sastopoties ar Linda Morālo spriedumu testa dilemmas situāciju un argumentiem, respondentiem ar konservatīviem politiskajiem un reliģiskajiem uzskatiem, kuri šajā testā ieguvuši zemu morālās spriešanas spēju vērtējumu, radusies ļoti spēcīga emocionāli ietonēta morālā intuīcija, piemēram, attiecībā uz eitanāzijas

problēmu, kas apgrūtinājusi kognitīvo procesu norisi un traucējusi būt konsekventam morālo argumentu izvērtēšanā, balstoties tikai uz to morālo kvalitāti, nevis atbilstību vai neatbilstību personiskajam viedoklim.

Morālās spriešanas spēju negatīvo saistību ar ortodokso reliģiozitāti, varētu skaidrot arī ar to, ka ortodoksi reliģiozajiem respondentiem varētu rasties arī alternatīvi morālie argumenti dotajās morālo dilemmu situācijās, kas atbilst cieņas pret autoritāti, lojalitātes vai tīrības/svētuma morālajiem pamatiem, bet kas saturiski nav iekļauti Morālo spriedumu testa argumentos. Arī dotā pētījuma rezultāti apliecina, ka gandrīz visām Kolberga morāles stadijām nav raksturīga negatīva saistība vai arī nepastāv saistība ar reliģiozitātes dimensijām, kas norāda uz to, ka reliģiozajiem varētu būt rakstura alternatīva morālās argumentācijas sistēma, kas balstās un sabiedriskās un reliģiskās ētikas argumentiem, kas nav iekļauti Kolberga stadiju modelī.

Summary

The aim of the study was to study relationship between moral competence, moral foundations, and religiosity. The research is based both on the rationalist approach (Lind's dual-aspect theory of moral development) and the social intuitionist approach (moral foundations theory) in moral psychology. This study represents a theoretical and empirical attempt to bridge both approaches of moral psychology, in particular, the points that are related to interconnections of measurements of the cognitive, and affective and intuitive aspects of moral judgement. The reported study looked for psychological mechanisms that might explain the negative correlation between religiosity and moral competence. The sample of this correlational consisted of 361 participants (72.9% (women and 27.1% men) aged from 16 to 74. Their moral competence was measured using Lind's Moral Judgment Test, MJT (Lind, 2000), while moral foundations were measured using the Moral Foundations Questionnaire: 30-Item Full Version MFQ 30 (Graham, Haidt & Nosek, 2008). Religiosity was measured using Huber's (Huber, 2004) Centrality Scale (Zentralitātskala Z-10). Research data was collected by means of Internet polling and paper questionnaires. The results of the study confirmed the assumption that moral competence has a negative correlation with orthodox religiosity. The results also revealed a mediator role of the importance of binding moral foundations in the negative connection of moral competence with orthodox religiosity.

Literatūra Bibliography

1. Allport, G. W. & Ross, J.M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
2. Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.

3. Batson, C.D. (1976). *Latent aspects of "From Jerusalem to Jericho."* In M.P. Golden (Ed.), *The research experience*. Itasca, IL: F.E. Peacock.
4. Cottone, J., Drucker, P. & Javier, R.A. (2007). Predictors of moral reasoning: Components of executive functioning and aspects of religiosity. *Journal for the scientific study of religion*, 46(1), 37-53.
5. Damasio, A. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Grosset/Putnam.
6. Deka, N., & Broota, K.D. (1988). Relation between level of religiosity and principled moral judgment among four religious communities in India. *Journal of Personality and Clinical Studies*, 4, 151-156.
7. Duriez, B., & Soenens, B. (2006). Religiosity, moral attitudes and moral competence: A critical investigation of the religiosity – morality relation. *International Journal of Behavioral Development* 30 (1), 76 – 83.
8. Ernsberger, D.J., & Manaster, G.J. (1981). Moral development, intrinsic/extrinsic religious orientation and denominational teachings. *Genetic Psychology Monographs*, 104, 23–41.
9. Fernhout, H. & Boyd, D. (1985). Faith in autonomy: Development in Kohlberg's perspectives in religion and morality. *Religious Education*, 80, 287-307.
10. Fowler, J.W. (1981). *Stages of faith. The Psychology of human development and the quest of meaning*. San Francisco Harper u. Row.
11. Getz, I. (1984). The relation of moral reasoning and religion: A review of the literature. *Counseling ans Value*, 28(3), 94-116.
12. Glock, C.Y. & Stark R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally.
13. Glock, C.Y. (1962). On the study of religious commitment. *Religious Education Research Supplement*, 57(4), 98 – 110.
14. Glover, R.J. (1997). Relationship in moral reasoning and religion among members of conservative, moderate and liberal religious groups. *The journal of social psychology* 137(2), 247-254.
15. Graham, J., & Haidt, J. (2010). Beyond beliefs: Religions bind individuals into moral communities. *Personality and Social Psychology Review*, 14, 140-150.
16. Graham, J., Haidt, J. & Nosek, B. (2008). *Moral Foundations Questionnaire, MFQ 30 revised in July 2008*. Extracted 8.12.2008. from <http://faculty.virginia.edu/haidtlab/mft/index.php?t=questionnaires>
17. Graham, J., Haidt, J., Nosek, B. A., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 366-385.
18. Greene, J.D., Sommerville, R.B., Nystrom, L.E., Darley, J.M., & Cohen, J.D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science*, 293, 2105-2108.
19. Haidt, J. & Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately repaired intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus, Fall*, 55-66.
20. Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review* 108, 814-834.
21. Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20(1), 98-116.
22. Huber, S. (2004). Zentralität und Inhalt. Eine Synthese ders Messmodelle von Allport und Glock. In Zwingmann & Moosburger (Eds.) *Religiosität: Messverfahren un Studien zu Gesundheit und Lebensbewältigung. Neue Beiträge zur Religionspsychologie*. (pp. 79 – 105). Münster: Waxmann.

23. Kohlberg, L. (1968/1995). Moralische Entwicklung. (originālraksts: Moral Development. In *International Encyclopedia of the Social Sciences* (pp. 483 - 494). New York: Crowell, Collier & Macmillan). *Die Psychologie der Moralentwicklung*. (S. 7– 41). Frankfurt am Main: Surhkamp Verlag.
24. Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development, Vol. 2. The psychology of moral development*. San Francisco, CA: Harper & Row.
25. Kunzman, R. (2003). Religion, ethics and the implications for moral education: a critique of Nucci's "Morality and Religious Rules". *Journal of moral education*, 32(3), 251-261.
26. Lind, G. (1978). Der 'Moralisches-Urteil-Test' (m-u-t). Anleitung zur Anwendung und Weiterentwicklung des Tests. In L.H. Eckensberger, Ed., *Entwicklung des moralischen Urteils - Theorie, Methoden, Praxis*. Saarbrücken. University print, pp. 337-358.
27. Lind, G. (2002). *Ist Moral lehrbar? Ergebnisse der modernen moralpsychologischen Forschung*. Berlin: Logos Verlag.
28. Lind, G. (2003a). *Does Religion Foster or Hamper Morality and Democracy?* Extracted 25.03. 2007. from http://www.uni-konstanz.de/ag-moral/pdf/Lind-2003_religion-morality-KURZ.pdf
29. Lind, G. (2003b). *Moral ist lehrbar. Handbuch zur Theorie und Praxis der moralischen und demokratischen Bildung* [Morality can be taught. Handbook on theory and practice of moral and democratic education]. München: Oldenbuorg Schulbuchverlag GmbH.
30. Lind, G. (2008). The meaning and measurement of moral judgment competence revisited – A dual-aspect model. In: D. Fasko, W. Willis (Eds.), *Contemporary Philosophical and Psychological Perspectives on Moral Development and Education* (pp. 185-220). Cresskill, NJ: Hampton Press.
31. Lupu, I. (2009). Die Bedeutung von Bildung und Religiosität für die Entwicklung moralischer Urteilsfähigkeit. Dissertation, University of Konstanz, Department of Psychology. Iegūts 2009. gada 28. janvārī no http://kops.ub.uni-konstanz.de/bitstream/handle/urn:nbn:de:bsz:352-opus-95865/Diss_Lupu.pdf?sequence=1
32. Maclean, A.M., Walker, L.J. & Matsuba, M. K. (2004). Transcendence and the moral self: Identity integration, religion, and moral life. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 43(3), 429-437.
33. Malzubris, G. (2002). *Morālās spriešanas un emocionālās inteliģences saistība*. LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte. Npublicēts bakalaura darbs.
34. Navarez, D., Getz, I., Rest, J., & Thoma, S. J. (1999). Individual moral judgment and cultural ideologies. *Developmental Psychology*, Vol. 35. no. 2, 478-488.
35. Nucci, P.L. (2001). *Education in the moral domain*. Cambridge University Press.
36. Oser, F. & Gmünder, P. (1984). *Der Mensch – Stufen seiner religiösen Entwicklung. Ein strukturalgenetischer Ansatz*. Zürich/Köln.
37. Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. New York: Free Press.
38. Pizarro, D. (2000). Nothing more than feelings?: The role of emotions in moral judgment. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 30, 355-375.
39. Rudzīte, I. (2010). *Reliģiozitātes un depresijas saistība jauniešiem*. Latvijas Universitāte, Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte, npublicēts bakalaura darbs.
40. Saeidi-Parvaneh, S. (2011). Moral, Bildung und Religion im Iran. Zur Bedeutung universitärer Bildung für die Entwicklung moralischer Urteils- und Diskursfähigkeit in einem religiös geprägten Land. University of Konstanz: Dissertation. Iegūts 2012. gada 15. aprīlī no http://kops.ub.uni-konstanz.de/bitstream/handle/urn:nbn:de:bsz:352-opus-131079/Soudabeh_Saeidi_Dissertation.pdf?sequence=1

41. Sapp, G.L. & Gladding, S.T. (1989). Correlates of religious orientation, religiosity, and moral judgment. *Counseling and Values*, 33, 140-145.
42. Shafir & LeBoeuf (2004). Context and Conflict in Multiattribute Choice. *Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making* Eds. D.J. Koehler, N. Harvey (pp. 342 - 357), Blackwell Publishing Ltd.
43. Siegmund, U. (1979). Das moralisches Urteilsniveau von religiösen Studentengruppen In G. Lind (Ed.), *Moralisches Entwicklung und Soziale Umwelt* (pp. 13-21). Zentrum 1 Bildungsforschung. Mimeo: University of Konstanz.
44. Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science* 185, 1124–31.
45. Wahrman, I. (1981). The relationship between dogmatism, religious affiliation and moral judgment development. *The Journal of Psychology*, 108, 151-154.
46. Wakenhut, R. (1981). Sozialisationsforschung und Lebenskundlicher Unterricht [Socializācijas pētījumi un dzīvesziņas mācības]. *Dokumentation zur katholischen Militärseelsorge*, 8, 48–71.
47. Wilson, E.O. (1975). *Sociobiology: The new synthesis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
48. Wulf, D.M. (1991). *Psychology of religion: classic and contemporary views*. New York: Wiley & Sons.

Ingrīda Trups-Kalne	Laterāna Pontifikālās universitātes filiāle Rīgas Augstākais reliģijas zinātņu institūts e-pasts: trupskalne@gmail.com Tel.: +37129745440
Ģirts Dimdiņš	Latvijas Universitāte Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte